

प्रसारमाध्यमांचा मराठी साहित्य आणि संस्कृतीवरील प्रभाव सर्जेराव सदाशिव जाधव

प्रमुख, पदवी व पदव्युत्तर मराठी विभाग यशवंतराव चव्हाण वारणा
महाविद्यालय, वारणानगर, ता. पन्हाळा, जि. कोल्हापूर.

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17260084>

ABSTRACT:

हा शोधनिबंध मराठी साहित्य आणि संस्कृतीवर प्रसारमाध्यमांचा (मुद्रण, रेडिओ, दूरदर्शन, इंटरनेट) होणारा गुंतागुंतीचा प्रभाव स्पष्ट करतो. प्रसारमाध्यमे साहित्यकृतींचे वैश्विकीकरण करून (उदा. 'नटसम्राट', 'सैराट'चे आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शन) आणि ब्लॉग्ससारखे नवीन साहित्यिक प्रकार निर्माण करून सकारात्मक योगदान देतात. मात्र, ती वाचन सवयी कमी करतात आणि व्यावसायिक दबावामुळे उथळ साहित्याला प्रोत्साहन देतात. मुद्रण यंत्राने साहित्य लोकांपर्यंत नेले, रेडिओने श्रवणीय केले आणि सोशल मीडियाने जागतिक व्यासपीठ दिले, पण त्याचवेळी सांस्कृतिक एकसमानता आणि अस्मितेस आव्हान दिले. मराठी साहित्य आणि संस्कृतीची मौलिकता टिकवून ठेवण्यासाठी प्रसारमाध्यमांचा जबाबदार वापर आवश्यक आहे.

KEYWORDS:

प्रसारमाध्यमे, मराठी साहित्य, संस्कृती, वैश्विकीकरण,
व्यावसायिकता.

१. प्रस्तावना

आकाशवाणी, दूरदर्शन, वर्तमानपत्रे, इंटरनेट आणि सोशल मीडिया ही आधुनिक समाजातील शक्तिशाली अशी प्रसारमाध्यमे आहेत, जी मराठी साहित्यावर गहन प्रभाव टाकतात. डिजिटल कथा, ब्लॉग्स ही नवीन साहित्यिक रूपे निर्माण करून ती एका बाजूने साहित्याच्या वैश्विकीकरणाला प्रोत्साहन देतात, साहित्यिक आदान-प्रदानता वाढवतात, पण दुसऱ्या बाजूने ती साहित्याच्या व्यावसायिकीकरणाला कारणीभूत ठरतात, वाचन सवयी कमी करतात. ज्यामुळे स्थानिक संस्कृती आणि साहित्यिक मौलिकता धोक्यात येते. मराठी साहित्यावर प्रसारमाध्यमांचा प्रभाव वैश्विक आणि आंतरभारतीय होण्यात मदत करतो, पण अस्मिता आणि भावनिक मुद्द्यांना आव्हान देतो. त्यामुळे प्रसारमाध्यमांच्या जबाबदार वापराची गरज अधोरेखित होते.

२. प्रसारमाध्यम: व्याख्या आणि प्रकार (Definition and Types of Mass Media)

“माहिती आणि संदेश मोठ्या प्रमाणात प्रसारित करण्याचे महत्वाचे साधन म्हणजे प्रसारमाध्यम होय.” त्यामध्ये वर्तमानपत्र (Print Media), आकाशवाणी, दूरदर्शन, इंटरनेट आणि सोशल मीडिया (फेसबुक, ट्विटर, इंस्टाग्राम) (Electronics Media) इ. ही माध्यमे समाजाच्या आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक आणि राजकीय क्षेत्रांशी निगडित असतात. ही सर्व माध्यमे तोंडी संवादापासून (Oral Transmission) ते डिजिटल माध्यमांपर्यंत (Digital Media) विकसित झालेली आहेत. प्राचीन काळात तोंडी संस्कृतीत होमरच्या इलियाडसारख्या महाकाव्यांची रचना आणि प्रसार तोंडी माध्यमांनी झाल्याने लेखक संकल्पना बदलली होती. आधुनिक काळात सोशल मीडिया हे एक प्रमुख माध्यम बनले आहे, ज्याने साहित्यनिर्मिती आणि प्रसारण क्षेत्रात आमुलाग्र क्रांती केली आहे.

३. प्रसारमाध्यमांचा मराठी साहित्यावर होणारा प्रभाव: (Impact on Literature)

प्रसारमाध्यमांचा साहित्यावर सकारात्मक आणि नकारात्मक

असा दोन प्रकारचा प्रभाव दिसून येतो.

३.१ सकारात्मक प्रभाव (Positive Impacts)

प्रसारमाध्यमे साहित्याच्या वैश्विकीकरणाला प्रोत्साहन देतात, ज्यामुळे साहित्यिक कार्ये देश-विदेशात पार पडतात. उदाहरणदाखल पाहायचे झाले तर, साहित्यकृतींच्या अनुवाद प्रक्रियेतून, साहित्य संमेलने, चर्चासत्रे, परिषदा इ. मधून साहित्यिक पूल निर्माण होण्यास मदत होते. सोशल मीडियाने साहित्याच्या नवीन रूपांना जन्म दिला आहे, जसे की ब्लॉग्स, ब्लॉग्स आणि डिजिटल कथा, ज्यात मजकूर, प्रतिमा आणि व्हिडिओ यांचे मिश्रण असते. उदाहरणार्थ, सोशल मीडियाने पुस्तक विक्री वाढवली आहे आणि काही पुस्तके BookTok वर व्हायरल होणारी मोठ्या प्रमाणात लोकप्रिय झाली आहेत. उदाहरणे पाहता, मुद्रण यंत्राच्या आविष्काराने साहित्याचे वितरण वाढले, जसे मध्ययुगीन हस्तलिखितांमधून (Manuscripts) होणाऱ्या बदलांमुळे (Mounce) साहित्य अधिक सामूहिक, सार्वजनिक झाले. प्रसारमाध्यमांनी मराठी साहित्याला वैश्विक केले आहे, ज्यामुळे ते आंतरभारतीय आणि वैश्विक होण्यात मदत झाली आहे. याचा परिणाम असा पाहायला मिळतो की, वाचकांसाठी, विद्यार्थ्यांसाठी साहित्यिक अभिव्यक्तीची नवीन साधने उपलब्ध झाली आहेत, ज्यामध्ये फॅन फिक्शन ऑनलाइन शेअर करणे इ.

प्रसारमाध्यमे साहित्यिक आदान-प्रदानता वाढवतात, ज्यामुळे विविध साहित्य प्रकारांचा परस्पर प्रभाव वाढीस मदत होते. रेडिओ आणि सिनेमाने कथा सांगण्याची शक्ती वाढवली, ज्याने सांस्कृतिक मूल्ये आणि मानके आकाराला येऊ लागली. भारतीय संस्कृतीत प्रसारमाध्यमे मराठी भाषा आणि सांस्कृतिक उत्सवांचा प्रसार करतात, जसे वारकरी आणि महानुभाव संप्रदायाने मराठीचा प्रचार केला. यामुळे जग अधिक जवळ आले आहे आणि माहितीचा मुक्त प्रवाह सुरू झाला आहे.

३.२ नकारात्मक प्रभाव (Negative Impacts)

प्रसारमाध्यमे साहित्याच्या व्यावसायिकीकरणाला कारणीभूत ठरतात, ज्यामुळे मौलिक साहित्य कमी होते आणि वेगवान, उथळ साहित्य वाढायला लागते. सोशल मीडियाच्या वेगवान प्रकृतीधर्मप्रमाणे

उत्कृष्ट साहित्यकृती निर्माण करण्यासाठी वेळ कमी पडतो. साहित्यानिर्मितीबरोबरच वाचन सवयी कमी होत असलेल्या दिसून येऊ लागलेल्या आहेत, कारण लोक व्हिडिओ आणि शॉर्ट कंटेंटला प्राधान्य देतात. काही अभ्यास/निष्कर्ष असे दाखवतात की, सोशल मीडियावरील उथळ चर्चा (जसे असाइनमेंट ड्यू डेट्स) साहित्यिक अर्थनिर्मितीला मर्यादा घालतात. तोंडी ते लिखित संवादाच्या बदलाने श्रवण ते दृश्य प्रभाव वाढवला, ज्याने साहित्यिक विचार आणि सामाजिक संघटना बदलली. मराठी साहित्याच्या संदर्भात विचार करायचा झाला तर, इलेक्ट्रॉनिक मीडियाने मराठी साहित्याची स्थिती बदलली आहे, ज्यात पारंपरिक रूपे धोक्यात आली आहेत असे म्हणायला जागा आहे.

प्रसारमाध्यमे साहित्यिक आक्रमण आणि आस्वाद प्रक्रियेत बदल घडवून आणतात, ज्यामुळे स्थानिक साहित्यसंस्कृती कमकुवत होते. वैश्विकीकरणामुळे साहित्यिक एकसमानता येत असली तरी, साहित्यकृतीचा मूळ ढाचा बदलत चालला आहे हेही प्रकर्षाने जाणवते. मराठी साहित्यात प्रसारमाध्यमे समाजातील प्रतिमा निर्मिती आणि विचार परिवर्तन करतात, पण नफ्याच्या मागे धावून जबाबदारी विसरतात. यामुळे अस्मिता आणि भावनिक मुद्दे उपस्थित होतात.

सद्यःपरिस्थितीचा विचार केला तर, मराठी साहित्यातील BookTok वर व्हायरल होणारी पुस्तके पुस्तकांची विक्री वाढवतात. मराठी साहित्यक्षेत्रात इलेक्ट्रॉनिक मीडियाने नवीन ज्ञानसंकल्पना आणल्या असल्या तरी त्या प्रसारित होतांना त्यांचे मूळ निर्मितीसूत्र बाजूला गेलेले दिसते. मीडियाने नकारात्मक स्टीरियोटाइप्स दिले. भारतापुरता विचार करावयाचा झाला तर, प्रसारमाध्यमे मराठी साहित्यिक उत्सवांचा प्रचार करतात, पण वैश्विक प्रभावाने स्थानिक परंपरा धोक्यात आणू शकतात.

प्रसारमाध्यमांचा मराठी साहित्यावरील बऱ्यावाईट प्रभावाचे एकूणच विश्लेषण

१. वैश्विकीकरण: मुद्रण, रेडिओ, दूरदर्शन आणि इंटरनेट यांनी मराठी साहित्याला वैश्विक केले. "नटसम्राट"चे इंग्रजी अनुवाद आणि "सैराट"चे आंतरराष्ट्रीय प्रदर्शन यांनी मराठी साहित्याला जागतिक पातळीवर नेले.

२. **नवीन साहित्यप्रकार:** सोशल मीडियाने ब्लॉग्स, डिजिटल कविता आणि ऑनलाइन कथाकथन यांसारखे नवीन प्रकार निर्माण केले. "मिसळपाव" सारख्या मंचांनी नव्या लेखकांना संधी दिली.

३. **प्रेक्षक विस्तार:** प्रसारमाध्यमांनी मराठी साहित्याला निरक्षर आणि ग्रामीण प्रेक्षकांपर्यंत पोहोचवले, ज्यामुळे साहित्य अधिक लोकप्रिय झाले.

४. **व्यावसायिकीकरण:** सिनेमा आणि दूरदर्शनमुळे मराठी साहित्यावर व्यावसायिक दबाव वाढला, ज्यामुळे काही वेळा उथळ सामग्रीला प्राधान्य मिळाले.

५. **वाचन सवयींवर परिणाम:** सोशल मीडियाच्या वेगवान स्वरूपामुळे दीर्घ साहित्य वाचन कमी झाले आहे.

६. **सांस्कृतिक आक्रमण:** इंग्रजी आणि हिंदी मीडियाचा प्रभाव मराठी साहित्य आणि संस्कृतीवर पडला, ज्यामुळे मराठी अस्मितेला आव्हान मिळाले.

४ . प्रसारमाध्यमांचा मराठी संस्कृतीवर होणारा प्रभाव: (Impact on Culture)

प्रसारमाध्यमांचा संस्कृतीवर सकारात्मक आणि नकारात्मक असा दोन प्रकारचा प्रभाव दिसून येतो. प्रसारमाध्यमे संस्कृतीच्या उत्पादन आणि प्रसारात प्रमुख भूमिका बजावतात, ज्यात सकारात्मक आदान-प्रदान आणि नकारात्मक एकसमानता यांचा समावेश आहे.

४.१ सकारात्मक प्रभाव (Positive Impacts)

प्रसारमाध्यमे सांस्कृतिक आदान-प्रदान वाढवतात, ज्यामुळे विविध संस्कृतींचा परस्पर प्रभाव वाढतो. उदाहरणार्थ, रेडिओ आणि सिनेमाने कथा सांगण्याची शक्ती वाढवली, ज्याने सांस्कृतिक मूल्ये आणि मानके आकाराला आली. सोशल मीडियाने सांस्कृतिक कार्यक्रम (जसे FIFA विश्वकप २०१८) च्या माध्यमातून सकारात्मक प्रतिमा निर्माण केली, जसे रशियाची प्रतिमा जपानी मीडियात सुधारली. भारतीय संस्कृतीत, प्रसारमाध्यमे मराठी भाषा आणि सांस्कृतिक उत्सवांचा प्रसार करतात, जसे वारकरी आणि महानुभाव संप्रदायाने मराठीचा

प्रचार केला. यामुळे जग अधिक जवळ आले आहे आणि माहितीचा मुक्त प्रवाह झाला आहे.

४.२ नकारात्मक परिणाम (Negative Impacts)

प्रसारमाध्यमे सांस्कृतिक आक्रमण करतात, ज्यामुळे स्थानिक संस्कृती कमकुवत होते. वैश्विकीकरणामुळे सांस्कृतिक एकसमानता येते, जसे पाश्चात्य मीडियाने रशियाला नकारात्मक प्रतिमा दिली. जाहिरातींमधून सांस्कृतिक प्रतीके वापरून व्यक्तीची आत्मसंस्था प्रभावित होते. मराठी संस्कृतीत, प्रसारमाध्यमे समाजातील प्रतिमा निर्मिती आणि विचार परिवर्तन करतात, पण नफ्याच्या मागे धावून जबाबदारी विसरतात. यामुळे अस्मिता आणि भावनिक मुद्दे उपस्थित होतात.

५. मराठी साहित्य, संस्कृती आणि प्रसारमाध्यमांचा परस्पर संबंध

मराठी साहित्य आणि प्रसारमाध्यमे यांच्या निर्मितीकाळापासून जी स्थित्यंतरे घडून आली, त्यांचा थोडक्यात आढावा घेता येईल तो असा:

५.१ मुद्रण यंत्राचा साहित्यावरील प्रभाव (१९ वे शतक)

१८१८ मध्ये अमेरिकन मिशनरींनी मुंबईत पहिले मुद्रण यंत्र आणले आणि १८३२ मध्ये बालशास्त्री जांभेकर यांनी मराठीतील पहिले वर्तमानपत्र "दर्पण" सुरू केले. या वर्तमानपत्राने मराठी साहित्याला नवीन दिशा दिली. याच काळात "मुंबई डायजेस्ट", "प्रभाकर" यांसारखी नियतकालिके आणि मराठा (लोकमान्य टिळकांनी स्थापन केलेले) यांनी सामाजिक सुधारणा आणि साहित्यिक चर्चना चालना दिली. मराठी साहित्याला मुद्रण यंत्रामुळे व्यापक प्रेक्षक मिळाले आणि कविता, कथा, निबंध यांसारख्या साहित्यप्रकारांचा प्रसार झाला. या सर्व प्रक्रियेमध्ये प्रसारमाध्यमांचा प्रभाव नजरेस येण्यासारखा होता. मुद्रण यंत्राने मराठी साहित्याचे लोकशाहीकरण (Democratization) केले, ज्यामुळे साहित्य केवळ अभिजनांपुरते मर्यादित न राहता सर्वसामान्यांपर्यंत पोहोचले. ज्योतिबा फुले यांच्या "गुलामगिरी" (१८७३) आणि "सत्सार" यांसारख्या पुस्तकांनी सामाजिक सुधारणांचा पाया रचला, तर लोकहितवादी यांच्या निबंधांनी आधुनिक विचारांचा प्रसार केला.

यामुळे मराठी साहित्याला सामाजिक जागृतीचे साधन बनवले.

५.२ मुद्रण यंत्राचा सांस्कृतिक प्रभाव

मुद्रण यंत्राने मराठी संस्कृतीत आधुनिकता आणि शिक्षणाचा प्रसार केला. याने मराठी भाषेची मानक लिपी आणि व्याकरण विकसित होण्यास मदत झाली. तसेच, वारकरी आणि महानुभाव संप्रदायांच्या साहित्याचा (उदा. ज्ञानेश्वरी, तुकाराम गाथा) प्रसार मुद्रणामुळे अधिक व्यापक झाला, ज्याने मराठी सांस्कृतिक अस्मितेला बळकटी मिळाली.

५.३: रेडिओ आणि मराठी साहित्य (२० व्या शतकाचा मध्य)

१९२० च्या दशकात भारतात रेडिओ प्रसारण सुरू झाले आणि आकाशवाणी (All India Radio) च्या माध्यमातून मराठी साहित्याचा प्रसार वाढला. आकाशवाणीवर कुसुमाग्रज, पु. ल. देशपांडे, वसंत बापट यांसारख्या साहित्यिकांनी कविता, नाटके आणि कथांचे वाचन केले. "कथाकथन", "साहित्यसौरभ" यांसारख्या कार्यक्रमांनी मराठी साहित्याला घराघरात पोहोचवले. याच काळात बालकवी, केशवसुत यांच्या कविता रेडिओवर लोकप्रिय झाल्या. रेडिओने मराठी साहित्याला श्रवणीय स्वरूप दिले, ज्यामुळे निरक्षर लोकांनाही साहित्याचा आनंद घेता आला. याने साहित्यिक रचनांना नवीन प्रेक्षक मिळाले आणि मराठी कविता, नाटक आणि कथांना व्यापक प्रसिद्धी मिळाली. उदाहरणार्थ, पु. ल. देशपांडे यांचे "बटाट्याची चाळ" आणि "तुझे आहे तुजपाशी" यांसारख्या रचनांना रेडिओने लोकप्रिय केले. रेडिओमुळे साहित्यिक भाषेचा वापर आणि उच्चार यांचे मानकीकरणही झाले.

५.४: रेडिओचा संस्कृतीवरील प्रभाव

रेडिओने मराठी संस्कृतीतील संगीत, काव्य आणि कथाकथन यांना एक नवीन व्यासपीठ दिले. याने मराठी भाषेची सांस्कृतिक ओळख बळकट झाली आणि लोककला (जसे लावणी, पोवाडे) यांना नवसंजीवनी मिळाली. तसेच, स्वातंत्र्यलढ्याच्या काळात रेडिओने मराठी साहित्यिकांत राष्ट्रीय भावनांचा प्रसार करण्यास मदत केली.

५.५ : दूरदर्शन आणि मराठी साहित्य (१९७०-१९९०)

१९७० च्या दशकात दूरदर्शनचा भारतात प्रसार झाला आणि

दूरदर्शन (मुंबई) केंद्राने मराठी साहित्याला नवीन आयाम दिला. “मराठी नाटक”, “कथा कथन” आणि “साहित्यरंग” यांसारख्या मालिकांनी मराठी साहित्यिक कृतींचे दृश्यरूप सादर केले. पु. ल. देशपांडे यांचे “गुंता”, विजया मेहता यांचे नाटकांचे दिग्दर्शन आणि जयवंत दळवी यांच्या कथांवर आधारित मालिका (जसे “दामिनी”) यांनी मराठी साहित्याला घराघरात पोहोचवले. याच काळात “साहित्य सहवास” सारख्या कार्यक्रमांनी साहित्यिक चर्चांना प्रोत्साहन दिले. दूरदर्शनने मराठी साहित्याला दृक्-श्राव्य स्वरूप दिले, ज्यामुळे साहित्यिक कृतींचा प्रभाव वाढला. नाटके, कथा आणि कविता यांचे सादरीकरण मोठ्या प्रेक्षकवर्गापर्यंत पोहोचले. याने मराठी साहित्याला व्यावसायिक आधार मिळाला आणि नाट्यचळवळ (Marathi Theatre Movement) ला नवीन प्रेक्षक मिळाले. उदाहरणार्थ, वि. वा. शिरवाडकर (कुसुमाग्रज) यांच्या “नटसम्राट” नाटकाला दूरदर्शनमुळे व्यापक लोकप्रियता मिळाली.

५.६ : दूरदर्शन आणि मराठी संस्कृती

दूरदर्शनने मराठी संस्कृतीतील मूल्ये, परंपरा आणि सामाजिक मुद्दे (जसे स्त्री-पुरुष समानता, ग्रामीण-शहरी जीवन) यांचा प्रसार केला. याने मराठी सांस्कृतिक अस्मितेला बळकटी मिळाली, पण काही प्रमाणात व्यावसायिकीकरणामुळे साहित्यिक मौलिकता धोक्यात आली.

५.७ : इंटरनेट आणि सोशल मीडियाचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव (२१ वे शतक)

२००० च्या दशकात इंटरनेट आणि सोशल मीडियाचा उदय झाला, ज्याने मराठी साहित्याला नवीन व्यासपीठ मिळाले. “मिसळपाव”, “मराठी ब्लॉग्स” आणि “साहित्य संमेलन” यांसारख्या ऑनलाइन मंचांनी मराठी साहित्यिकांना नवीन प्रेक्षक उपलब्ध करून दिले. सचिन कुंडलकर यांचे “कोबाल्ट ब्लू” सारख्या कादंबऱ्या सोशल मीडियावर चर्चितल्या गेल्या आणि त्यांचे चित्रपटात रूपांतर झाले. “मराठी कविता” फेसबुक पेज आणि “काव्यकट्टा” यांसारख्या मंचांनी नव्या कवींना (उदा. संदीप खरे, मंगेश पाडगावकर) प्रोत्साहन दिले. याच काळात “BookTok” सारख्या व्यासपीठांवर मराठी पुस्तकांचा प्रचार झाला, ज्याने नव्या पिढीला साहित्याकडे आकर्षित केले.

इंटरनेटने मराठी साहित्याला वैश्विक केले, ज्यामुळे मराठी कथा, कविता आणि निबंध जगभर पोहोचले. ऑनलाइन प्रकाशने (जसे मराठी ई-बुक्स) आणि YouTube वरील कवितांचे वाचन यांनी मराठी साहित्याला नवसंजीवनी दिली. उदाहरणार्थ, “साहित्य संमेलन” चे थेट प्रक्षेपण आणि “मराठी विश्वकोश” चा ऑनलाइन अवतार यांनी साहित्याला अधिक सुलभ केले. यामुळे नव्या लेखकांना (उदा. सलील कुलकर्णी) थेट प्रेक्षकांशी जोडले जाण्याची संधी मिळाली.

५.८ : इंटरनेटचा मराठी संस्कृतीवरील प्रभाव

सोशल मीडियाने मराठी संस्कृतीचा प्रचार केला, जसे गणेशोत्सव, लावणी आणि पोवाडे यांचे ऑनलाइन सादरीकरण. पण याचवेळी, वैश्विक प्रभावामुळे मराठी अस्मितेला आव्हान मिळाले. उदाहरणार्थ, इंग्रजी आणि हिंदी मीडियाचा प्रभाव मराठी साहित्य आणि संस्कृतीवर पडला, ज्यामुळे स्थानिक परंपरांचे संरक्षण हा मुद्दा उपस्थित झाला.

५.९ : सिनेमाचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव (२० व्या शतकापासून)

मराठी सिनेमाने साहित्याला दृश्य स्वरूप दिले. दादासाहेब फाळके यांनी १९१३ मध्ये “राजा हरिश्चंद्र” हा पहिला मराठी चित्रपट बनवला, ज्याने मराठी साहित्यिक कथांना दृश्यरूप दिले. १९५०-६० च्या दशकात व्ही. शांताराम यांच्या “पिंजरा” आणि “माणूस” यांसारख्या चित्रपटांनी मराठी कथा आणि सामाजिक मुद्द्यांना राष्ट्रीय पातळीवर नेले. नंतरच्या काळात “शाळा” (सुजय डहाके), “सैराट” (नागराज मंजुळे) आणि “नटसम्राट” (महेश मांजरेकर) यांसारख्या चित्रपटांनी मराठी साहित्याला वैश्विक व्यासपीठ मिळवून दिले. सिनेमाने मराठी साहित्याला दृश्य-श्राव्य माध्यमात आणले, ज्यामुळे कथा आणि नाटकांना व्यापक प्रेक्षक मिळाले. “सैराट” सारख्या चित्रपटांनी मराठी साहित्यिक कथांना (आधारित मिलिंद बोकील यांच्या कथेवर) राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय पातळीवर प्रसिद्धी मिळवून दिली. याने मराठी साहित्याला व्यावसायिक आधार मिळाला, पण काही वेळा व्यावसायिकीकरणामुळे साहित्यिक मौलिकता कमी झाली.

५.१० सिनेमाचा सांस्कृतिक प्रभाव

मराठी सिनेमाने मराठी संस्कृतीतील ग्रामीण आणि शहरी जीवन,

सामाजिक मुद्दे (जसे जात, लिंग) आणि परंपरा यांचे चित्रण केले. “सैराट” ने मराठी संस्कृतीतील प्रेम आणि सामाजिक बंधने यांचे चित्रण करून मराठी सांस्कृतिक अस्मितेला जागतिक पातळीवर नेले. पण हिंदी आणि हॉलिवूड सिनेमाच्या प्रभावामुळे मराठी सिनेमाला स्पर्धेचे आव्हान मिळाले.

६. निष्कर्ष

प्रसारमाध्यमांचा साहित्य आणि संस्कृतीवर होणारा परिणाम जटिल आणि गुंतागुंतीचा असा आहे. सकारात्मक बाजूने ते वैश्विकीकरण आणि नवीन रूपे आणतात, तर नकारात्मक बाजूने व्यावसायिकीकरण आणि सांस्कृतिक एकसमानता निर्माण करतात. मराठी संदर्भात, ते साहित्य आणि संस्कृतीला वैश्विक करतात, पण अस्मितेचे रक्षण करण्याची गरज ते विसरतात. जबाबदार माध्यम वापराने हे प्रभाव सकारात्मक दिशेने वळवता येतील, ज्यामुळे समाज अधिक समृद्ध होईल.

प्रसारमाध्यमांच्या (उदा. मुद्रण, रेडिओ, दूरदर्शन, इंटरनेट) प्रभावाखाली मराठी साहित्याच्या विविध टप्प्यांवर झालेले बदल आणि त्यांचे साहित्यिक व सांस्कृतिक परिणाम यांचा या निबंधात समावेश आहे. प्रसारमाध्यमांनी मराठी साहित्याला वैश्विक आणि लोकप्रिय केले, पण त्याचवेळी व्यावसायिकीकरण आणि सांस्कृतिक आक्रमण यांसारखी आव्हानेही आणली. मुद्रण यंत्राने साहित्याला लोकशाहीकरण केले, रेडिओ आणि दूरदर्शनने त्याला घराघरात नेले, तर इंटरनेट आणि सिनेमाने त्याला जागतिक व्यासपीठ दिले. मराठी साहित्याने ज्ञानेश्वरी पासून सैराट पर्यंतचा प्रवास प्रसारमाध्यमांच्या प्रभावाखाली केला आहे. यापुढे, मराठी साहित्य आणि संस्कृतीच्या संरक्षणासाठी प्रसारमाध्यमांचा जबाबदार वापर आवश्यक आहे, ज्यामुळे मराठी अस्मिता आणि साहित्यिक मौलिकता टिकून राहील.

संदर्भग्रंथः

1. जोगळेकर योगिनी, 'यज्ञ', नभोवार्ता (पुणे)
2. जोन्स विल्यम, 'अ ब्रीफ हिस्टरी ऑफ रेडिओ ड्रामा', लॉगीट्यूड पब्लिकेशन, मास्को (१९७९)
3. जोशी पुरुषोत्तम, 'आवाजाची दुनिया' (मूळ लेखक इक्वाल मस्जीद) आकाशवाणी वार्तापत्र मुंबई १९७२
4. जोशी भालचंद्र, 'नभोवाणी', यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक, फेब्रुवारी २०००, प्रकाशन
5. जोशी माधव, 'हॅलो कंट्रोल', नभोवार्ता (पुणे), १९७१
6. देवस्थळी अपूर्वा, 'तंत्र नभोनाट्याचे' 'साहित्य जगत' या तिमाही अंकातील लेख, २००४ अंक तिसरा नागपूर
7. देशपांडे पु. ल., 'रेडिओवरील भाषणे आणि श्रुतिका', भाग २ मौज प्रकाशन ५०३
8. देसाई सुधा, 'स्मरता तुजला', नभोवाणी (पुणे) १९७१
9. देसाई हेमंत, 'आधुनिक नाट्यविचार', संवाद पाक्षिकातील लेख, २००७ (४) पुणे
10. डॉ. अ. ना. देशपांडे: आधुनिक मराठी वाङ्मयाचा इतिहास खंड १ ते ५
11. रा. श्री. जोग: मराठी वाङ्मयाचा इतिहास खंड १ ते ४
12. मधु मंगेश कर्णिक (संपादित) : महाराष्ट्र संस्कृती
13. साने गुरुजी (पांडुरंग सदाशिव साने): भारतीय संस्कृती
14. विश्वास मेहेंदळे: मीडिया
15. भा. ल. भोळे: आकाशवाणीवरील दिवस

Funding:

This study was not funded by any grant.

Conflict of interest:

The Authors have no conflict of interest to declare that they are relevant to the content of this article.

About the License:

© The Authors 2024. The text of this article is open access and licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.